

2.5. A kárpátaljai cionista mozgalom sajátosságai

Fedinec Csilla – Szarka László

A kárpátaljai cionizmus kezdeteit a szakirodalom általában az első világháború frontjairól hazatérő zsidó katonák kapcsolataiban, a cionista gondolat megismerésében és gyors elterjedésében jelöli meg.¹ Tény, hogy 1914 előtt igen csekély visszhangja volt a cionizmusnak a régióban. Annál nagyobb tábora volt Herzl Tivadarnak, akinek a 19. századi Franciaország legnagyobb politikai válságát okozó Dreyfus-per nyomán született *Judenstaat* című könyve, és a Cionista Világszervezet 1897. évi bázeli alakuló kongresszusa nagy visszhangot keltett a prágai zsidóság körében is. Az első Kárpátaljára küldött cionista aktivistát, a pozsonyi Samuel Bettelheimet is a vallásos cionista → Mizrahi prágai központja irányította a vidékre.

A cionizmus kezdettől fogva egyszerre hatott közösségsszervező eszmeként, a Szentföldre való kivándorlást, azaz az → aliját előkészítő gyakorlati mozgalomként és a zsidó nemzeti öntudat megerősítését célzó politikai ideológiaként.

A két világháború közötti Csehszlovákia és azon belül Kárpátalja szempontjából egyaránt fontos körülmény, hogy az európai sajtó által felkapott polnai vérvádperben – 1899-ben a Cseh- és Morvaország határán található kisvárosban egy zsidó fiatalembert megvádoltak egy helybeli lány rituális meggyilkolásával – az egyetlen jelentős közéleti személyiség, aki határozottan szembefordult a tömeghisztériával, és a vádlott Hilsner védőügyvédeként fontos szerepet játszott, a későbbi csehszlovák államalapító köztársasági elnök, Tomáš Garrigue Masaryk volt.² Masaryk kezdettől fogva támogatta az új állam területén kibontakozó cionista mozgalmat, amelynek legfőbb célkitűzését a csehszlovákiai Zsidó Nemzeti Tanács 1918. novemberi nyilatkozata a következőképpen fogalmazta meg: „A csehszlovák állam születésének órájában a zsidó néphez fordulunk. Új állam születik a nemzetiségi szabadság jegyében. Ezáltal mi zsidók is új helyzetbe kerültünk. Reménykedhetünk abban, hogy biztosítani fogják zavartalan fejlődésünket és nemzetiségi jogainkat. Amiként a csehszlovák nemzet teljes joggal kételkedik azokban a zsidó származású emberekben, akik a mostani megváltozott körülmények közt csehszlovákoknak vallják magukat, úgy tisztelettel tekint a zsidó nemzetiséget becsületesen és feltétel nélkül vállaló zsidókra. Ezt tanúsítják az új állam vezetőinek eddigi megnyilvánulásai. Ma, amikor már túl vagyunk a (csehszlovák) Nemzeti Bizottság hivatalos fogadásán, már biztosak lehetünk

„[...] minden új viccet ismert. Tudjátok-e ki a cionista? Az olyan zsidó, aki egy másik zsidó pénzén a harmadik zsidót Palesztinába küldi.”

[Ivan Olbracht, „Sáfár Hanna szomorú szeméről (1933)”, in: *Kárpátaljai trilógia* (Budapest, 1987), p. 128.]

abban, hogy nekünk, mint a világpolitika fontos tényezőinek beteljesülhetnek a kulturális önkormányzatunkra és egyenjogúságunkra vonatkozó követeléseink.”³ Masaryk megígérte, hogy a zsidók Csehszlovákiában ugyanolyan jogokat fognak kapni, mint a köztársaság többi lakosa.

A saint-germaini szerződés, valamint az 1920. évi csehszlovák alkotmány elismerte a zsidókat mint nemzeti kisebbséget. Az alkotmányból azonban hiányzott a kisebbség meghatározása, ezért a zsidó nemzeti vezetők úgy vélték, hogy az elsődleges feladat aktívan részt venni a jogalkotási folyamatban, azaz bekapcsolódni az országos politikába. A Zsidó Párt ostravai állásfoglalása (1931) szerint: „A Párt programjának jogi alapja az az elv, hogy a zsidók a Csehszlovák Köztársaságban nemzeti kisebbséget alkotnak, amely a köztársaság többi nemzeti csoportjával való egyenjogúságért harcol, és saját nemzeti és kulturális azonosságát, valamint a valódi szokások szabadságát és az államon belüli felekezeti egyenjogúságot kívánja bebiztosítani. [...] A csehszlovákiai Zsidó Párt a nemzeti zsidóság politikai szervezete ebben az államban. Legitim képviselője a zsidó nemzetnek a nemzeti jogaiért folytatott küzdelemben.”⁴

A Csehszlovákiához került Kárpátalján a zsidóság soraiban kezdettől fogva igen erőteljesen hatottak a cionizmus eszméi. Ennek részben a régió – falusi, kisvárosias szerkezetű, mezőgazdasággal és helybeni kereskedelemmel foglalkozó, ugyanakkor jelentős részben munkanélküli – zsidóságára jellemző kilátástalanság volt az oka. A szakirodalomban is gyakran felbukkan az az állítás, hogy a kárpátaljaiak alkották Európa legszegényebb zsidó közösségét. A régió zsidóságának egynegyede, mintegy 24 ezren mezőgazdaságból éltek, közülük tízezren saját kisbirtokaikat vagy bérleményeiket művelték meg. Az ő esetükben főleg a rossz termésű évek, illetve a saját föld nélkül maradó családtagok miatt nőtt meg a kivándorlás iránti érdeklődés, s ezen keresztül a helyi cionista egyesületek munkájába való bekapcsolódás. A Csehszlovák Köztársaság idején az 1918–1920. évi prágai megállapodások és a nyelvtörvény adta lehetőséggel élve Kárpátalján a magukat zsidó nemzetiségűeknek, azaz a zsidó nemzet tagjának vallók aránya 1930-ban elérte a régió zsidóságának 87,3%-át, szemben a csehországi zsidók 20,3%-ával, a morvaországiak 51,67%-ával, illetve a szlovákiai zsidók 54%-ával. Összességében az egész köztársaságban 1921-ben a zsidó vallásúak 53,6%-a, 1930-ban pedig 57,2%-a vallotta magát zsidó nemzetiségűnek.⁵

Zsidó vallású népesség Csehszlovákiában tartományok szerint 1930-ban⁶

Tartomány	Zsidó vallásúak száma	Aránya az össznépességben
Csehország	76 301	1,07%
Morvaország és Szilézia	41 250	1,16%
Szlovákia	136 734	4,11%
Kárpátalja	102 542	14,14%
Csehszlovákia összesen	356 830	2,42%

A két világháború közötti Csehszlovákia vegyes hagyományokat örökölt a Habsburg Birodalomtól. Az egykori osztrák tartományok, Csehország és Morvaország, a korábban Magyarországhoz tartozó Felvidék (Szlovákia) és Kárpátalja eltérő kulturális, vallási, gazdasági hagyományokat hordozó zsidó közösségei ösztönzést kaptak új mozgalmak és csoportosulások megjelenéséhez. A Kelet-Szlovákiában és Kárpátalján uralkodó orthodox és haszid hagyományok képviselői mellett megjelentek a cionista orientációjú zsidó nacionalisták. A bázist a prágai cionista zsidó értelmiségi kör jelentette, amelynek legfőbb célkitűzése volt a zsidók nemzeti kisebbségi státuszának és védelmének biztosítása Csehszlovákiában, beleértve a zsidó kulturális autonómiát és az önálló oktatási rendszert, amely lehetővé teszi a fiatalok nemzeti öntudat szellemében való oktatását. A cionisták a két világháború közötti Csehszlovákiában végig megtartották erős befolyásukat, bár számbelileg nem ők domináltak. Nemzeti mozgalom jellegüknek is köszönhető, hogy míg az orthodox zsidó pártok alig értek el szavazatokat, a cionisták viszont elküldhették képviselőjüket a prágai törvényhozásba. Az egész két világháború közötti időszakban folyamatos volt a vita a cionista mozgalmon belül is, hogy részt kell-e venniük a köztársaság belpolitikájában, vagy csak a Palesztina-kérdéssel és a zsidó nemzeti újjászületéssel foglalkozzanak. Az egyes szervezetek és a helyi cionista közösségek közt és azokon belül is számos irányzat, vélemény ütközött meg. Ráadásul a cionista mozgalomnak folyamatosan szembesülnie kellett az orthodox rabbik szenvedélyes bírálatával, támadásaival és kiközösítésével. A munkácsi orthodox rabbi mindent megtett annak érdekében, hogy visszaszorítsa a cionista szervezkedéseket, ennek érdekében központi zsidó irodát kívánt létrehozni, de ezt a Zsidó Párt és a cionista mozgalom megakadályozta.

„Most nacionalista hullám öntötte el Kárpátalját. De a ruszin nacionalizmus már nem a régi nemzetébresztési, felszabadítási és testvérieskedő hazafiság, amelyet ma csak néhány háború előtti pap és az értelmiség egy-egy tagja képvisel. [...] És a magyar nacionalizmus a megváltozott körülmények között sokat veszített büszkeségéből, és csaknem teljesen elvesztette hivalkodó látványosságát. A nacionalizmus új formákat ölt Kárpátalján.”
 „És ma már a zsidó nacionalizmus sem pusztán a Jehovába vetett hit és a meggyőződés, hogy a nemzet létét és egységét csupán vallási elzárkózással és a hagyományokhoz valamint az erkölcsi kicsinyességhez való ragaszkodással lehet fenntartani. [...] a zsidóság már nem csupán vallás.

A cionizmus új tartalommal töltötte meg: nacionalista tartalommal. [...]

A rabbik elfogadták a kihívást, nem voltak hajlandók visszavonulót fújni, mint ahogy azt a lengyel rabbik már megtették. Kárpátalján polgárháború dúl a zsidók között, nem túlságosan véres (noha a munkácsi zsinagóga előtt már vér is folyt), de ugyanolyan elkeseredett, mint minden más polgárháború. A rabbik nem takarékoskodnak átkaikkal, szidalmaikkal [...]

[Ivan Olbracht, „Nacionalizálódás (1934)”, in: *Kárpátaljai trilógia* (Budapest, 1987), pp. 481–482, 488–490.]

TEVÉKENYSÉGI TERÜLETEK

A legfontosabb megoldandó kérdések közé tartozott a zsidó politikusok számára a hontalanság problémája, különösen a köztársaság keleti felében, ahová a zsidók zöme Galíciából és Oroszországból érkezett. (Ez a kérdés egyébként a magyar kisebbség számára is fontos problémát jelentett.) Az 1921-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja 606 568 összlakosából 599 808 volt csehszlovák állampolgár, az 1930-as népszámlálás szerint pedig a 725 357 összlakosból 709 129. Csehszlovákia nem fogadta el a kisebbségvédelmi szerződés vonatkozó paragrafusát, mely automatikusan megadta volna az állampolgárságot a köztársaság területén élőknek, hanem az 1920. évi 236. sz. alkotmánytörvényben szabályozta azt. Eszerint azonban csak azok kaptak állampolgárságot, akik 1910-ig megszerezték illetőségüket. Az állampolgársági törvény módosítását a Zsidó Párt képviselői és a Csehszlovák Szociáldemokraták küldöttei kezdeményezték 1929–1930 fordulóján. Eszerint az állampolgárság megszerzése jogában áll a korábbi osztrák, magyar és német állampolgároknak, akik legalább 1918. október 18. óta, mióta a Nemzeti Tanács kikiáltotta a Csehszlovák Köztársaságot, Csehszlovákia területén élnek.

A zsidó nemzeti program egyik célja volt megreformálni a zsidó közösségeket. A cionisták foglalkoztak a szegénykérdéssel, hitelintézeteket, jótékonyági szervezeteket tartottak fenn, támogattak számos kezdeményezést, mint például zsidó szakszervezeteket, jogi tanácsadó irodákat, kulturális egyesületeket valamint sportklubokat.

Az ungvári Makkabea jelvénye, 1930-as évek

A csehszlovák időszakban a sportklubok nemzeti-ségi elven szerveződtek. Ennek következtében egyes-bek mellett zsidó egyesületek is létrejöttek, bár zsidó sportolók a csehszlovák, magyar és a német szövetségekben is nagy számban jelen voltak. A prágai, majd 1933-tól brnói központú Csehszlovákiai Makkabi Szövetséghez az 1930-as évek közepére országszerte már több mint 70 egyesület tartozott közel tízezer taggal. A szövetségben belül külön Kárpáti Kerület létesült, amely Kelet-Szlovákiát és Kárpátalját foglalta magába. A zsidó klubok nevében általában a Ha-gibor [„hős”], Bar-Kohba, Ha-koah [„erő”], Ha-somer [„őrző”] stb. héber szavak szerepeltek. Labdarúgó klubok voltak például: Makkabea Užhorod, Makkabea Beregszász, Sámson Huszt, Sámson Máramarossziget stb.⁷ „Jo-gos feltételezésnek tűnik [...] hogy e klubokat több

helyen egyfajta önvédelmi szervezetnek szánták. E szempontból [...] árulkodónak tarthatjuk, hogy zsidó sportegyesületek nagy számban jöttek létre a román megszállás, majd fennhatóság alá került magyar területeken. E városok zsidósága minden bizonnyal sokat tudott a regáti hitsorsosaikkal szemben megnyilvánuló »toleranciáról«, s igyekeztek fiataljaikat megszervezni. Az sem kizárt azonban, hogy e klubok alapítása [...] jelzés volt az új hatalomnak (»zsidók vagyunk, nem magyarok«).⁸

Az 1920-as évek első felében magyarországi labdarúgókat is szívesen szerződtettek a csehszlovákiai klubokba, így helyi zsidó kereskedők, gyárosok által pénzelt zsidó klubokba is. A budapesti *Sport hírlap* 1922 áprilisában a kassai, ungvári állapotokat így jellemezte: „ma a Felvidék jóformán csak a footballt ismeri, mert ott a business”.⁹

Oktatási szempontból az igazi kísérleti terepet a zsidó nemzeti programot illetően a köztársaság tartományai közül éppen Kárpátalja jelentette, ahol a cionisták a két világháború közötti időszakban a Lengyelországban és Litvániában virágzó héber iskolarendszert igyekeztek meghonosítani. A zsidó nemzeti iskolarendszer lényege a héber nyelvű modern világi oktatás az óvodától a középiskoláig, elkerülve, hogy az államnyelven oktató állami iskolák, ahová egyébként a zsidó gyermekek döntő része járt, az asszimiláció bázisaivá váljanak, mint a Monarchia időszakában. Ennek nyomán Kárpátalján jöttek létre Csehszlovákián belül egyedülként a zsidó nemzeti és cionista szellemiségű, héber tannyelvű általános iskolák. A valóságban ezekben az intézményekben csak a korosztály 4-5%-a tanult, de szellemi hatásuk jelentősebb volt az arányszámnál. A munkácsi héber tannyelvű gimnázium cionista orientációját a nyári táborokban is igyekeztek az egész zsidó ifjúság körében terjeszteni, és a végzett növendékek országszerte sikeres képviselőivé váltak a zsidó nemzeti megújulásnak.

Különösen a Zsidó Párt kárpátaljai szervezetének ifjúsági tagozata fejtett ki igen nagy aktivitást Munkácson. A nemzetközi cionista szervezetek is gyorsan felfigyeltek a kárpátaljai zsidóság cionista kötődéseire és az alija iránti érdeklődésre, s ezért több szervezet is elküldte képviselőit. Ezek a szervezetek a fiatal zsidók kivándorlásra való felkészítésében és kivándoroltatásában voltak a legeredményesebbek. 1938 végéig a zsidók jelentős számban hagyták el Kárpátalját.

A szentföldi országépítésre való adománygyűjtés is jellegzetes cionista tevékenység volt. Ennek bevett formái voltak a → Keren Kajemet pénzgyűjtő perselyei, illetve az évenkénti sékel-vásár, vagyis egy meghatározott összegű adomány befizetése, amit önkéntes adónak vagy tagdíjnak is tekinthetünk: mindenképp az adományozók cionista elkötelezettségét fejezte ki.

„Hachsara! Milyen szép szó. A → hachsara a szegények testvérisége. [...] Egy húsz-huszonöt fiúból meg lányból álló csoport elindul a nagyvilágba – ah, hol van az a morvaországi Ostrava? – s az idegen városban munkát talál magának, mindegy milyet. [...] Az is mindegy, mennyi lesz a fizetésük, mert úgy is minden keresetüket a közös pénztárba kell tenni. Együtt laknak, közös konyhájuk van, a ruhájuk és a fehérneműjük is közös, mert egyikük ma öltözik fel jobban, mivel munkát keres, másikkal holnap, mert kimenője lesz. Testvérekké válnak. A csoport vezetője esténként meg vasárnaponként a mozgalom elveire és a héber nyelvre tanítja őket – igen, az új hazában újjászületik a próféták, költők és királyok nyelve is. Azután, azután pedig Palesztina jön. [...]”

A Palesztina-bizottság nehezményezi, hogy a kárpátaljai kivándorlók a legkevésbé szakképzettek, a legkevésbé rátermettek és a legkisebb munkabírásúak valamennyi kivándorló munkás közül. Éppen ezért a legnagyobb gondossággal kell eljárni már azok kiválasztásakor is, akiket a hachsarába küldenek.”

[Ivan Olbracht, „Sáfár Hanna szomorú szeméről (1933)”, in: *Kárpátaljai trilógia* (Budapest, 1987), pp. 117, 124.]

SZERVEZETEK, IRÁNYZATOK

Kárpátalján tevékenykedő cionista szervezeteket baloldali (szocialista), jobboldali (revizionista) és vallásos irányultságúak voltak.¹⁰ A baloldali mozgalom a cionizmus alapításától kezdve a legbefolyásosabb irányzat volt. Szerintük az új államot az igazságosságra, az ésszerű tervezésre kell alapozni. Ennek egyik formája a kibucok létrehozása. A szocialista cionizmus ideológiáját képviselte Kárpátalján az 1930-ban a Szentföldön létrehozott, a baloldali cionista mozgalmakat összefogó MAPAI [Mifleget Poale Erec Jisrael, „az → erc jisraeli munkások pártja”]. Ehhez állt közel Hajim Kugel is. Baloldali ifjúsági mozgalmak: Ha-somer ha-cair [„az ifjú őrző”], He-haluc [„az úttörő”], He-haluc ha-cair [„az ifjú úttörő”], Ha-poel ha-cair [„az ifjú munkás”]. Az legjelentősebb közülük az elitista Ha-somer ha-cair volt, amelyik kezdetben támogatta Kugel iskolateremtő törekvéseit, majd nézetkülönbség támadt közöttük: a szervezet a fiatalok kivándoroltatását tartotta feladatának, Kugel viszont nemzeti öntudattal bíró helyi értelmiséget akart kinevelni. A másik három ifjúsági szervezet a munkás és a munkanélküli fiatalok között agitált.

A jobboldali vagy revizionista mozgalom alapítója Vladimir (Zeev) Jabotinsky, aki 1933-ban személyesen is megfordult Kárpátalján. A revizionizmus itt a baloldali cionista ideológia revízióját, újragondolását jelenti. A fő cél a zsidó többség megteremtése a Szentföldön – a kibucok szervezésével ellentétben – a szabad tőkés gazdaság és az első világháború után feloszlott zsidó katonai alakulatok újjászervezése. Legjelentősebb kárpátaljai szervezete, a Betar ifjúsági szervezet is katonai jellegű volt, tagjai egyenruhát viseltek. A szervezet főként azzal foglalkozott, hogy tizenéveseket különböző foglalkozásra tanított be, aztán a Szentföldre küldte őket. A revizionisták Csehszlovákiában nem támogatták a Zsidó Pártot.

„A mizrahista szervezetről nem hallott még? – kérdezte a rabbi, megforgatva kezében a csészét, mert éppen uzsonnázott. – Sokat foglalkoztunk a modern felforgatás eszméivel, és arra a következtetésre jutottunk, hogy a cionizmus ellen cionizmussal kell küzdeni. A kivándorlás elleni küzdelem már hiábavaló volna, és amíg nem tévesztik össze a messiási eszmével, nem is lehet kifogás ellene. Ha már egyszer megvan a cionizmus, akkor befolyásra kell szert tennünk a mozgalmon belül. Megalapítottuk a mizrahi szervezetet. A mizrahi szintén a cionizmus alapján áll, de szigorúan vallásos mozgalom. Jobb családokból való fiatal emberek állnak az élen. Szép egyenruhájuk van, sportolnak, énekelnek, multságokat rendeznek.”

[Ivan Olbracht, „Sáfár Hanna szomorú szeméről (1933)”, in: *Kárpátaljai trilógia* (Budapest, 1987), p. 109.]

A harmadik ideológiai irányzat az ún. vallásos cionizmus. Megalapozója Abraham Jichak ha-Kohen Kook, Erec Jisrael főrabbi (1921–1935), aki úgy vélte, hogy a cionizmus nemcsak hogy nem ellentétes az orthodoxiával, hanem a judaizmus újjászületésének alapját kell képeznie. Kárpátalján a Bnei Akiva ifjúsági szervezet, valamint a Mizrahi mozgalom volt ide sorolható. A Mizrahi elve szerint az orthodox zsidót nem kell eltávolítani a vallástól, hanem a vallásnak és a nemzeti gondolatnak egységet kell alkotnia.

A csehszlovákiai választási eredmények mutatják a cionizmuson belüli különböző csoportok közti erőviszonyokat. Az 1933. évi választásokon például a vallásos – Mose Goldstein vezette –

Ha-somer Kadima ifjúsági mozgalom csoportképe, Beregszász, 1930

Mizrahi egyedül Munkácson 2823 szavazatot kapott, míg a jobboldalra egész Kárpátalján 3420 fő szavazott. Az Emil Margulies vezette radikális cionista csoport 1935-ben csupán 1208 fő támogatását nyerte el.

A két világháború között a cionizmus Máramarosszigeten is teret nyert. A legerősebb cionista csoport a városban a Mizrahi volt, lévén a helyi zsidók döntő többsége vallásos. A Máramaros megyei cionista szervezetek legnagyobb akciójára 1935-ben került sor, amikor mintegy 70 család – körülbelül 400 fő – alijázott.

A zsidó lakosság számára nem volt létfontosságú erő a zsidó nacionalizmus, de jogainak és érdekeinek hatékony szóvivője volt a nemzetközi helyzet feszültté válása, valamint a gazdasági válság időszakában is. A keleti végeken a lakosság nehezebben küzdött meg a gazdasági válság hatásaival, itt magasabb volt a munkanélküliség, szerény volt az ipar. Gazdasági téren a kárpátaljai zsidóság egyedül a kereskedelemben tudott igazán erős pozíciókat kialakítani: vannak adatok, amelyek szerint a régió kiskereskedelmének 94%-a az 1930-as évek elején zsidó kézben volt.¹¹ A nagy gazdasági válság idején ezek a kiskereskedők éppúgy tönkrementek, mint a gabonatermelő paraszti kisgazdaságok. Hajim Kugel a Zsidó Párt kárpátaljai parlamenti képviselőjeként arra hívta fel a figyelmet, hogy azoknak, akik a gazdasági összeomlást a zsidók nyakába akarják varrni, Kárpátalján látniuk kell a zsidó kereskedők nyomorúságát.¹² Az 1930-as évek első felében a zsidó képviselők kérték a kormányt, hogy tekintettel a valós helyzetre, hajtson végre adóliberalizációt. Különböző segélyszervezetek próbáltak

segítséget nyújtani. Különösen fontos szerepet játszott a Kárpátaljai Zsidó Nők Segélyegylete és az amerikai → Joint.

Figyelemre méltó, hogy a brit igazgatás alatt álló Szentföld és Csehszlovákia gazdasági kapcsolatainak ellenére gyorsan fejlődtek, hogy a két világháború közti időszakban – a fokozatosan növekvő európai zsidó kivándorlás keretében mindvégig alacsony szinten maradó csehszlovákiai alija miatt – kevés volt az élő kapcsolat: 1933–1935 között a csehszlovák kivitel megháromszorozódott, a szentföldi behozatal viszont tizenötszörösére nőtt.

Kölcsönhatásban a gazdasági válsággal is, az 1930-as évek elején mélyreható változások vették kezdetüket nemzetközi politikai szintén, gondolunk itt elsősorban a fokozódó náci nyomásra, és az erősödő irredenta tendenciákra. Voltak kísérletek a zsidók visszaszorítására bizonyos szakmákat illetően, illetve az egyetemi oktatásban, összefüggésben azzal a sztereotíp képpel, hogy a zsidók, a németek és a magyarok, mint potenciális irredenta elemek, fenyegetik a csehszlovák integritást. Prága, Brno felsőoktatási intézményeiben korlátozták a zsidó hallgatói létszámot. Tüntetésekre került sort, melyek során zsidó diákokat fizikailag is inzultáltak. Cionista szervezetek és nem zsidó hallgatói szervezetek is tiltakozásukat fejezték ki, Ludvík Singer és Julius Reisz foglalkozott ezzel a kérdéssel a parlamentben 1930 februárjában. A numerus clausus nem került be a csehszlovák jogrendbe a köztársaság összeomlásáig. De az antiszemita hangnem a sajtóban is megjelent, sőt, 1930-ban Kárpátalján zsidókkal szemben vérvádat is felhoztak. Az ügy a nemzetközi sajtót is felkavarta, végül azonban az eljárást az ügyészség leállította.

14. A csehszlovákiai cionista és zsidó szervezetekről, a zsidó politikai pártok genezisé-ről ld. Kateřina Čapková, „Specific Features of Zionism in the Czech Lands in the Interwar Period”, *Judaica Bohemiae*, 38 (2002), pp. 106–159; Marie Crhova, „Jewish Politics in Central Europe: The Case of the Jewish Party in Interwar Czechoslovakia”, *Jewish Studies at the CEU, Yearbook II.* (1999–2001) (http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/o2_crhova.pdf); Aharon Moshe K. Rabinowicz, „The Jewish Party: A Struggle for National Recognition, Representation and Autonomy”, in: *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, vol. 2 (Philadelphia – New York: JPS – Society for the History of Czechoslovak Jews, 1971), pp. 253–346.
15. A csehországi és szlovákiai baloldali cionisták egy része már 1920-ban bekapcsolódott a csehszlovákiai kommunista párt létrehozását célzó szervezkedésekbe, lásd David Borek, „Židovské strany v politickém systému Československa 1918–1938”, *Moderní Dějiny*, 11 (2003), pp. 65–205; Marie Crhová, „Politické strany a politika židovské menšiny”, in: Pavel Marek, szerk., *Politické strany, 1861–1938* (Brno: Doplněk, 2005), pp. 965–985.
16. Szakál, „Podkarpatszka Rusz”, pp. 40–41.
17. Ibid., p. 41.
18. Crhová, „Sionistická volební politika”, pp. 168–169.
19. Ibid., p. 171.
20. A Zsidó Párt gyenge kárpátaljai szervezettsége mellett a választásokhoz szükséges pénzügyi fedezet teljes hiánya is hozzájárult a kudarchoz, ami a közel hétezer cionista szavazat jelentőségét még inkább felértékelte. Ibid., p. 174.
21. Kárpátalján a Zsidó Pártnak az előző évi tartományi választásokhoz képest sikerült közel tízezer szavazattal többet szereznie, ami jól jelezte a párt politikai megújulási képességét.
22. A csehszlovák Nemzetgyűlés digitális képviselőházi naplója: *Digitální knihovna. NS RČS 1929–1935. Poslanecká sněmovna. Stenoprotokoly 7. Schůze, sobota 21. prosince 1929.* <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.
23. Crhova, „Jewish Politics...”, p. 7.

2.5. A kárpátaljai cionista mozgalom sajátosságai

1. Vö. David Borek, „Židovské strany v politickém systému Československa 1918–1938”, *Moderní dějiny*, 11 (2003), pp. 65–201; Marie Crhova, „Jewish Politics in Central Europe: The Case of the Jewish Party in Interwar Czechoslovakia”, *Jewish Studies at the CEU, Yearbook II.* (1999–2001) (http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/o2_crhova.pdf); Martin J. Wein, „Zionism in Interwar Czechoslovakia: Palestino-Zentrism and Landespolitik”, *Judaica Bohemiae*, 44:1 (Praha, 2009), pp. 5–47; Yeshayahu A. Jelinek, *The Carpathian Diaspora: The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo, 1848–1948* (New York: Columbia UP, 2007).
2. Alain Soubigou, *Tomáš Garrigue Masaryk* (Praha – Litomyšl: Paseka, 2004), pp. 310–313.
3. A Zsidó Nemzeti Tanács nyilatkozata Csehszlovákia létrejöttéről. Közli: Borek, „Židovské strany...”, p. 196.
4. Közli: Borek, „Židovské strany...”, p. 135.

5. A tartományi különbségek okairól ld. Zdeněk Kárník, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, 2. díl. *Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935)* (Praha: Libri, 2002), pp. 235–236. A nemzeti identifikáció tartományi adatait közli Ludmila Nesládková, „The Professional and Social Characteristic of the Jewish Population in the First Czechoslovak Republic”, in: *Czech Demography*, 3 (2009), pp. 89–103.
6. Nesládková, „The Professional and Social...”, p. 92. (A hivatalos statisztikai adatközlés alapján: *Statistická ročenka Republiky československé* [Praha, 1934], p. 12, táblázat II. 9).
7. Turczel Lajos, *Magyar sportélet Csehszlovákiában 1918–1938* (Pozsony: Madách, 1992), p. 25. Lásd még Spielberger Leó, szerk., *Jüdisches Jahrbuch – Zsidó évkönyv* (Bratislava, 1934).
8. Lásd még Szegedi Peter, „A cionizmustól a futballgazdaságig. A Makkabi Brno az első világháború után”, *Múlt és Jövő*, 17:1 (2006), p. 71.
9. Idézi: Szegedi Péter, „A cseh korona csábító csengése, 1–2. rész”, *Új Szó Online* (2006. okt. 28.) (<http://focitipp.hu/?id=1399> [2012-09-25]).
10. Ehhez a kérdéshez lásd még Amos Siani, szerk., *Rhapsody to Tchelet Lavan in Czechoslovakia: Hashomer Hatzair, Noar Tzofi Halutzi, Netzach* (s. l.: Association for the History of Tchelet Lavan – El Al in, 1996); Daniela Bartáková, *Comparative Study of Tchelet Lavan and Hashomer Hatzair in Czechoslovakia (1918–1938)* (Budapest: CEU, 2011) (http://www.etd.ceu.hu/2011/bartakova_daniela.pdf [2012-09-16]) stb.
11. „Subcarpathian Rus (Ukraine)”, in: *Holocaust Encyclopedia* (http://www.ushmm.org/wlc_ie/article.php?lang=en&ModuleId=10005794 [2012-09-16]).
12. Aryeh Sole, „Subcarpathian Ruthenia: 1918–1938”, in: *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, vol. 1 (Philadelphia – New York: JPS – Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968), p. 132.

2.6. Oktatásügy

1. Ezen elv kialakulásáról és a hagyományos intézményekről lásd jelen kötet 1.6. fejezete: „Hagyományos és modern zsidó oktatás”.
2. Aryeh Sole, „Modern Hebrew Education in Subcarpathian Ruthenia”, in: *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, vol. 2 (Philadelphia – New York: JPS – Society for the History of Czechoslovak Jews, 1971), p. 408.
3. Shmuel ha-Kohen Weingarten, szerk., *Szefer zikaron le-kehila Szelis ve-ha-szeviva* (Tel Aviv, 1976), p. 107.
4. Lásd Zvi Menshel, szerk., *Chust and Vicinity: A Memorial Book of the Community* (Tel Aviv, 2002), p. 32: Flóra Silbermann 1934-ben; Shmuel ha-Kohen Weingarten, szerk., *Szefer zikaron le-kehila Szelis ve-ha-szeviva* (Tel Aviv, 1976), p. 140: Hancse Rosner 1931-ben; Nagy Milada, szerk., *Nagyszőlős, a világ közepe* (Budapest, Aposztróf Kiadó, 2009), p. 100.
5. „Tiltakozunk és fellebbezünk!”, *Munkács*, 41:17 (1922), p. [1], Filep Tamás Gusztáv szíves közlése.
6. A Csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal 1935/36-os adatai alapján: *Statisztikai Szemle* (1939), no. 3, p. 229.
7. Jehuda Erez, szerk., *Enciklopedia sel galujot, 7: Karpatorusz* (Jeruzsálem – Tel Aviv, 1959), p. 246.